

Вобразатворчыя традыцыі Янкі Купалы ў лірыцы Янкі Сіпакова

Янка Купала стварыў шматгранную мастацкую рэальнасць паводле асэнсавання драматычнага жыцця беларускага народа першай паловы XX стагоддзя і неабмежаванай, крылатай фантазіі. Дзякуючы яму мы пазналі сябе і ўвесь свет, свой менталітэт, сваю нацыянальную гісторыю і гісторыю іншых славянскіх народаў. Творчасць аднаго з беларускіх «Трыглаваў» (па трапным выказванні В.П. Рагойшы) сталася для нас магутным сродкам пазнання сэнсу жыцця ў яго шматгранных стасунках. Таму і сёння прыпадаем да яе, каб наталіць прагу ведаць як мага больш, разумець і цаніць высокай мерай тое, што ў нас саміх і па-за намі. І для пісьменнікаў усіх наступных пакаленняў іх славыты папярэднік застанеца яскравым прыкладам таго, як сур'ёзна / грунтоўна мастак павінен перасатвараць рэчаіснасць у новы мастацкі сімвал яе, у адрозна-падобную мадэль у слове.

Агульнафіласофскі падыход класіка нацыянальнай літаратуры да мастацкай творчасці як сродку не толькі спсіжэння, а і перасатварэння (упадабнення – паводле выказвання Арыстоцеля) рэчаіснасці ў асноўным успрыняла пазнейшая беларуская літаратура. Найперш гэта відаць з таго, што яна не абмежавалася натуралістычна-прыемным апісаннем з'яў, а ўзнялася над імі на крылах вымыслу, узвысіла і да эстэтычна значных, надтачыла «заганнасць» прагназаваннем будучы гармоніі, выклікала ў чытача давер да гуманістычных ідэалаў, якія аказаліся не ў стане знішчыць канчаткова трывожнае XX стагоддзе. Аднак не меншы ўплыў на пазнейшую беларускую літаратуру Янка Купала аказуе і па многіх канкрэтных пазіцыях, параметрах. Так, да прыкладу, менавіта яго чуйнае адчуванне слова, трапяткое жаданне выявіць праз яго незвычайнасць і напружанасць сітуацыі шматгалоссе жыцця (у «Паязджанах» гэта словы «праслух», «праглед», «папаўзуха-завіруха», «сцюжны», «злюбдуха», «беспатольна і заломна», «ні ўпыння», «дняванне», «збеядуха» і інш.).

Падобныя ж адносіны да тропаў, многія з якіх перарастаюць сябе і ператвараюцца ў філасофска-значныя мастацкія дэталі, што праліваюць святло на ідэю і асобных твораў, і паэтавай творчасці ў цэлым (як, да прыкладу, трагедыйна-значнае параўнанне сітуацыі ў жыцці краіны і ў жыцці прыроды ў тых самых «Паязджанах» — «Ні пуціны, ні упыння, / Як у вечнай дамавіне» [2, с. 268] ці не менш шматзначнае ўжо пад другі, радасны настрой, выкліканы верай у народ і яго здольнасць супрацьстаяць трагедыйным абставінам і раскрыцца з лепшага боку ў самых жорсткіх умовах у «Жніі», параўнанне вясковай дзяўчыны з царыцай – «Як сама царыца, / Ў залатой кароне» [2, с. 177]), умельства ўбачыць у кроплі «цэлы свет» таксама сталі традыцыяй літаратуры ўжо другой паловы XX стагоддзя. У тым ліку слоўнага мастацтва, створанага паэтамі пасляваеннага ці, як яго яшчэ называюць, філалагічнага пакалення. Менавіта гэты выказаны намі тэзіс паспрабуем канкрэтызаваць і

сцвердзіць назіраннямі над асаблівасцямі паэтыкі Янкі Сіпакова.

У апошні час літаратуразнаўства ўсё часцей пачынае аперываць паняццем мастацкай дэталі. Дэталь – гэта сапраўды найвялікшае вынаходніцтва стварэння мастацкай мадэлі свету. Апісальна можна бясконца характарызаваць які-небудзь прадмет ці з’яву, мастацкая ж дэталь адной характэрнай рысай адкрывае сакрэт, самае істотнае ў вобразе як жывым, яскравым адбітку рэальнага (а можа, нават і надрэальнага, створанага фантазіяй аўтара) жыцця. Думаецца, што яе вызначэнне, больш-менш набліжанае да адноснай ісціны, далі аўтары цікавай манаграфіі «Пытанні паэтыкі», што выйшла яшчэ ў так званы «застойны» час: «Дэталь і ёсць перш за ўсё характэрная, эстэтычна-асэнсаваная, выбраная прыватнасць, якая “ўзбуджае” ўяўленне аб прадмеце, вызначае як бы нейкую хітрынку, сакрэт вобраза, тое, што не заўсёды выкажаш лагічным пераказам» [1, с. 117].

Янка Сіпакоў у вершы «Тураўская элегія» пры апісанні былога «магутнага, стольнага» горада ўжывае такі выраз, што з’яўляецца трапнай мастацкай дэталлю, якая паказвае на няспынную і жорсткі ход часу, гісторыі: прысеў горад. Паэт сцвярджае гэтай дэталлю значную філасофскую ідэю ~ нават самае вялікае і моцнае паступова здрабняецца, пакрываецца хвалямі разбурэння няўмольнага часу, і абавязак нашчадкаў – не забывацца пра гэта, памятаць і шанаваць сваю гісторыю: «Як прысеў ты, драўляны горад! / З крэткам з замкавай споўз гары» [4, с. 83].

Дэталь і ёсць перш за ўсё нейкая свежая, раптоўная, прыкмечаная вокам толькі сапраўднага, таленавітага мастака «жывінка», якая вылучаецца з мноства характарыстык прадмета ці з’явы. Не абавязкова гэта павінна быць самае асноўнае, але яна, гэтая дэталь, нейкім чынам праз раптоўна схопленую пабочную рысу абуджае ў свядомасці чытача цэлы рой асацыяцыяў, мінаючы паслядоўную лагічную сувязь прамежкавых ступеняў, нараджае вобраз, асвятляе і дамалеўвае ўсю карціну. Так, яшчэ ў адным сваім вершы Янка Сіпакоў удала выкарыстоўвае мастацкую дэталь, якая ў двух словах раскрывае сутнасць і характар чалавека, які не можа прайсці раўнадушна каля любых прадметаў і з’яваў, а хоча абавязкова дазнацца пра іх сутнасць, якога літаральна ўсё турбуе і хвалюе. І называе такога чалавека аўтар «вуглаватым». Гэты «вуглаваты» чалавек чапляецца за ўсё на зямлі: за лясы, за хаты, за святы, за моды, за густы, за сынавы ручаняты, за пах капусты, за неба, за зоры, за гнёзды. Як адзначаюць многія літаратуразнаўцы, пісьменнік павінен акрэсліць тыя падрабязнасці, праз якія больш за ўсё выяўляецца душа гэтых прадметаў і якія, быццам бліскавіца, асвятляюць шырокую і стракатую панараму новастворанай ім рэальнасці (ці нібы-рэальнасці).

Як жа паэт выбірае тое адзінае слова, якое ў яго таленавітых руках стане мастацкай дэталлю, а затым, пастаўленае ў кантэкст мастацкага выказвання, акажа моцнае ўздзеянне на чытача? Прынцыпы, паводле якіх пісьменнік падбірае часцінкі-дэталі, даволі простыя: ён кіруецца законам і ўспрымання,

запамінання і вылучэння з усяго заўважанага галоўнага, істотнага і характэрнага, кіруючыся ўласнымі густамі, перакананнямі, ідэаламі. Гэтаксама па асобных, ледзь прыкметных, але характэрных рухах, рысах мы пазнаём характары незнаёмых людзей. Калі б гэта было інакш, аўтару цяжка было б павесці за сабой чытача. Звычайна трапную дэталю-знаходку паэта мы заўсёды прачытваем з павышаным эмацыянальным пачуццём: вось як добра сказана, як дакладна! Мы ж пра гэта ведалі даўно, разумелі ўсё гэта, а выказацца пра яго так хораша не маглі! Самы галоўны закон стварэння мастацкіх дэталеў – гэта вылучэнне вядучай канкрэтнай прыкметы ў з’яве (ці некалькі прыкмет, але, часцей, – нямногіх) і ўзнаўленне цэлага па малому ліку дамінуючых рысаў (ці не свайго роду тыпізацыя, уласцівая рэалістычнаму тыпу творчасці?).

У вершы «Знойдзенае завяшчанне багацця» выдатнай творчай знаходкай паэта Я. Сіпакова з’яўляецца сама назва твора, што выступае ў якасці мастацкай дэталі. Менавіта з загалоўка становіцца зразумелым глыбокі падтэкст верша: сапраўдныя каштоўнасці заключаюцца не ў матэрыяльным дабрабыце, не ў грошах і золаце, а ў радасцях і пакутах, што даруюць нам ад нараджэння жыццё. Многія загалоўкі Купалавых вершаў у свой час таксама станавіліся шматзначнымі, філасофскімі мастацкімі дэталюмі – «Курган», «Спадчына», «Прарок», «У дарозе», «Груган», «Беларускія сыны», «Раскіданае гняздо». Што ні назва – то маштабная ацэнка магчымасцей чалавека, яго месца ў прыродзе, у гістарычным працэсе, вызначальных фактараў яго існавання і існавання народа, да якога ён належыць.

Памяць на мастацкія дэталі, уменне бачыць трапную падрабязнасць у тым, што для звычайных людзей – проста не варта ўвагі дробязь, – гэта вельмі важная грань і паззіі ў цэлым, і яе асобных творцаў:

Сапраўдныя сібіракі!

І толькі ў хаце

Іх выдаюць старэнькія цымбалы,

Дзе струны, быццам правады

Над доўгаю дарогаю у край той,

Адкуль сюды прыйшлі яны

Даўно... [4, с. 79]

У прыведзеным вершы аўтар выкарыстоўвае трапную мастацкую дэталю пры апісанні сібіракоў – выхадцаў з Беларусі, шматпакутных перасяленцаў, прыгадваючы наш народны музычны інструмент – старэнькія цымбалы, струны якіх нагадваюць правады над доўгаю дарогаю у родны край, на Беларусь.

Падобная вобразнасць, магчыма, ідзе ў пэўнай ступені з даўніх часоў, з перыяду атаясамлівання чалавекам прыроды з самім сабой, калі для чалавека абстрактнае ўвасаблялася ў канкрэтным, а кожная рэальна існуючая з’ява напаўнялася сімвалічным значэннем. Магчыма, у наш час мы і вяртаемся да адраджэння падобнага старажытнаму сінкрэтычнага мастацтва на новым вітку развіцця зямной цывілізацыі? Як бы там ні было, але як мастацкая дэталю, так і

тропы і іх разнавіднасці – сімвалы, метафары, алегорыі і г.д. – маюць несумненнае падабенства ў сваёй маштабнасці, шматзначнасці, у «сінкрэтызме» многіх і многіх адзнак. Імі ўдала карыстаецца сучасная беларуская літаратура, у тым ліку – слоўнае мастацтва, створанае прадстаўнікамі філалагічнага пакалення.

Вобразная сімволіка шырока выкарыстоўваецца ва ўсіх родах і жанрах слоўнага мастацтва, таму што кожны вобраз заключае ў сабе адзнакі сімвалізму, знаканасці, у той ці іншай ступені паказвае на сувязь агульнага і адзінкавага, знешняга і ўнутранага, рэчыўнага і абстрактнага, фізіялагічнага і духоўнага. Так, напрыклад, у вершы Янкі Сіпакова «Белыя вароны» адразу кідаецца ў вочы вобраз-сімвал «белыя вароны», які і тлумачыцца ў эпіграфе да твора — так кажуць пра тых, хто «не ўмее жыць». Для паэзіі прадстаўнікоў філалагічнага пакалення вобраз гэты даволі нечаканы і новы, бо менавіта гэта пакаленне доўгі час верыла ў сваю злітнасць з грамадствам, летуценіла ў марах пра будучыню, канстатавала факт пазбаўлення ад крывадушша і фальшу ў сярэдзіне 1950 – 1960-я гады. Аднак пазней наступіла расчараванне. Мастакі адчулі сваю адчужанасць і вуглаватасць у знешне нармальным і ўпарадкаваным рэчышчы жыцця. «Белая варона» — ролевы герой паэзіі Я. Сіпакова, многімі рысамі сваімі блізкі да дзівака Галілея з «Бязьма» М. Зарэцкага, духоўна неўладкаваных герояў незакончаных раманаў К. Чорнага «Млечны шлях», «Вялікі дзень» і «Пошукі будучыні», «Чорнага вала» А. Куляшова і г.д. Яму, як і падобным да яго іншым героям, няўтульна і «сцюжна» на зямлі:

Трывожна ў небе крыляе
Чародка белых варон.
У іх вачыма страляюць,
Рагочуць ім наўздагон [4, с. 161].

Белы колер белымі часта выкарыстоўваецца Янкам Сіпаковым як сімвал нечага новага, чыстага і светлага, як знак нескранутай, нечэпапанай радасці, высокай духоўнасці. «Чысцінёй святліцца слова... / Новы год. / Бялюткі снег» [4, с. 123].

У прыведзеных намі ўрыўках два яскравых вобраза, праз якія адкрываецца гуманістычны настрой мастака, аўтарава захваленне жыццём гарманічным і добрым, прыродным, дарэчы, першы з іх («крыляе») у новай форме, але ў зыходным, гуманістычным значэнні паўторыцца ў многіх іншых паэтычных творах, у тым ліку і вось у гэтым:

Вы кажаце, гэта дзед?
Гэта ж бацька,
Што столькі сыноў павыкрыльваў у людзі,
А сам са старою застаўся ў прасторным, астылым
гняздзе [4, с. 173].

У манаграфіі А.Ф. Лосева «Проблема символа и реалистическое искусство» падкрэсліваецца, што найважнейшая значнасць сімвалаў

зключаецца ў тым, што ў іх замацоўваюцца і паэтызуюцца спрадвечныя, агульначалавечыя ідэалы, што яны «з'яўляюцца або прароцтвам, або падвядзеннем вынікаў найвялікшых чалавечых катастрофаў і ўяўляюць сабой танюткія і найвастрэйшыя інструменты для арыентацыі ў гэтых катастрофах, а таксама і метады іх пераадолення» [3, с. 202]. Галоўнае ў сімвале тое, што ён заўсёды імкнецца за межы свайго канкрэтнага значэння, напаўняецца невычэрпнай энергіяй, што нараджае адну за адной паралелі і асацыяцыі. Сімвал з'яўляецца тады, калі мастак вельмі вялікі «аб'ём» пачуцця, якую-небудзь значную ідэю, які-небудзь агульназначны факт хоча падаць чытачу наглядна, прадметна, вобразна, не пры дапамозе пераказвання абстрактнай думкі, а праз рэалію, што непасрэдна ўздзейнічае на наша зрокавае, эмацыянальна-пачуццёвае ўспрыманне.

Побач з адназначнымі падобнымі сімваламі Янка Сіпакоў шырока карыстаецца сімваламі, значэнне і змест якіх далёка не адназначныя. Прыкладам такіх з'яўляецца яго вобраз-сімвал «агонь». Па-першае, ім выказваецца ўнутраная сутнасць, духоўнасць чалавечага «я», па-другое, ён азначае вялікае гора, страшэннае няшчасце, бяду, нават магчымую вайну, а патрэцяе, неўміручае каханне:

Мой агонь пастарэў на год,
Маё вогнішча вечнае [4, с. 128].
Памерці ад нянавіці,
Пасярод звар'яцелага агню,
Які, з параз'яўляльнымі пашчамі,
Вартуюць аўтаркі, аўтаматы і...
Людзі... [4, с. 170]

Такім чынам, Янка Сіпакоў у многім ідзе ў літаратуры Купалавым шляхам: шляхам канцэнтрацыі думак, пачуццяў, сэнсу ў творах, сінтэзу многіх пачаткаў у адным цэлым, выяўлення на малой плошчы шматзначнага, яскравага, характэрнага. Шырыня «мыслення вершамі» (у слоўным мастацтве сучаснасці такое назіраецца вельмі часта) у абодвух мастакоў выклікае да жыцця адпаведную вобразнасць, што выяўляе ў сваю чаргу імкненне літаратуры да сінтэзу фармальнага і змястоўнага прыкмет.

Літаратура

1. Жураўлеў, В.П., Шпакоўскі, І.С., Яскевіч, А.С. Пытанні паэтыкі / В.П.Жураўлеў [і інш.]. – Мінск: Нав. і тэхніка, 1974. – 221 с.
2. Купала, Я. Выбраныя творы // Я. Купала; Уклад. У. Гніламёдава, А. Шамякінай; Прадм. Н. Гілевіча. – Мінск: «Беларускі кнігазбор», 2002. – 640 с.
3. Лосев, А.Ф. Проблема символа и реалистическое искусство / А.Ф. Лосев. – М.: Искусство, 1976. – 367 с.
4. Сіпакоў, Я. Выбраныя творы у 2 т. Т.1. Паэзія / Я. Сіпакоў. – Мінск: Маст. літ., 1995. – 431 с.